

Marek Jakoubek (ed.): *Teorie etnicity. Čítanka textů.* Praha: SLON, 2016, 737 s.

Etnicita je vhodná k soustavnému přemýšlení.

Úvodní motto nabídla jedna z dvaceti čtyř prací zařazených v čítance. Některé z nich jsou přijímány jako klasické k tématu etnicity, protože za dobu své existence vykazují neměnnou kvalitu, jiné zase otevírají pro českého čtenáře nečekané perspektivy (zvláště, jsou-li vztaženy k české společnosti). Všechna díla však rozšiřují značně omezený a nesourodý základ český psaných nebo do češtiny přeložených děl týkajících se etnicity. Uvědomění si problematičnosti a překérnosti některých pojmů, proces jejich rekonceptualizace, nová paradigmatata a především soustavné a systematické kritické uvažování jsou všem pracím publikovaným v této čítance vlastní. Základní zde položená otázka zní, zda pojem etnicita je koncept vysvětlující, nebo vysvětlovaný. To, že je s ním zacházeno oběma způsoby, mnohdy i současně, představuje rozpor, který je v textech tematizován.

V úvodu editor nejprve zpochybňuje předmět celé knihy, tzn. samotný pojem etnicity a jeho obecně vnímaný význam. Zproblematizuje pojem od samého základu tím, že jej představí jako konceptuální nástroj, tedy nikoli jako apriorní a samozřejmou součást popisovaného světa. Upozorní na české používání pojmu etnicita pouze v singuláru a skutečnost, že ani český jazyk ani čeští čtenáři nejsou připraveni etnicitu „pluralizovat“. Dále předem zklame možná očekávání, že by snad v závěru knihy mohlo dojít k přesnějšímu definování předmětu zájmu, a ujistí čtenáře, že na něj nečeká ani základní obecně platná definice či teorie etnicity. Jakkoli to působí paradoxně, jedná se o vstřícný krok vůči čtenářům. Ti z nich, kteří jsou ve čtení sociálněvědních textů zběhlí, vědí, že škála

názorových odlišností je rozsáhlá, ti ostatní se alespoň mohou duševně připravit na komplikace při snaze texty nějak uchopit.

Kdo „s etnicitou“ v myslí do terénu vstoupí, jistě si odnese poznání „etnických fenoménů“, říká se dále v předmluvě, etnicita je jen „slovo, které získává svůj význam použitím v řeči“ či ve vztahu k některé z teorií, které ji jako takovou teprve ustaví. Editor opakovaně varuje před vymezováním hranic etnicity poukazováním na odlišné závěry různých autorů a jejich děl. Podle něj se jedná o problém srovnávání nesrovnatelného – různé texty o „etnicitě“ nemají společného jmenovatele. Z textů v čítance by mělo být čtenáři zřejmé, že pojem neukotvením teoretické báze a nepřesně vyjadřovanými kritérii, které jsou příčinou nemožnosti „rozuzlení“ v závěru knihy. Neexistuje žádná jediná správná teorie etnicity, zní závěr, a tak se čtenář musí připravit na potýkání se s mnohostí definic i názorů z nich plynoucích.

Klíčovou hodnotou pojmu etnicita je podle editora čítanky jeho hodnota výkladová. Koncept si svá fakta do značné míry vytváří sám, není tomu tedy tak, že bychom se jeho prostřednictvím dívali na fakta již hotová. Čítanka textů směřuje především k akademickému publiku, které – operujíc pojmem etnicita převážně libovolně bez přihlídnutí alespoň k dílům svých českých kolegů – tak dostává podnět k systematictějšímu uchopení etnicity. Důvodů pro vydání této čítanky však viděl editor více. Byl jím přesun „etnicity“ z odborného diskurzu do veřejného života, kde vznikl lidový model pojmu bez jakékoliv jeho odborné reflexe, a dále neexistence nějakého souboru zásadních textů vztahujících se k etnicitě, které by byly dostupné českému čtenáři. Tuto funkci u nás dosud plnilo jediné ucelené pojaté dílo o etnicitě vydané v českém jazyce, a to překlad knihy T. H. Eriksona *Etnicita a nacionalismus* [2012]. Mezi ní a touto čítankou je ale podstatný rozdíl – Erikson texty vysvětluje a jeho kniha tak místo role čítanky naplňuje roli výkladového a normativního textu. Ve snaze se právě tomuto vyhnout dokládá Jakoubek způsob, jakým se vysvětlující extrakty z jiných textů mohou vymknout svému smyslu a následně fungovat jako samo výkladové schéma, a to na další knize, čítance

textů *Pohledy na národ a nacionalismus*, editované Miroslavem Hrochem [2003]. Jakoubek se naopak snaží čtenáře osvobodit od „brýlí“ někoho jiného, doufá, že si každý zvolí svou vlastní perspektivu, kterou bude na texty nahlížet. Proto texty v této knize až na jedinou výjimku, opatřenou ovšem vysvětlením, nijak krácejí. Nabízí se tu tedy možnost pracovat s texty hermeneuticky, docházet k vlastnímu porozumění. Jakoubek v této souvislosti upozorňuje na skutečnost, že v České republice se více „převypravuje“ a méně bádá, a to přesto, že antropologie má tvořit vědní diskurz, představovaný především tvůrčí badatelskou pozicí. To je jeden z několika dobře mířených etických štulců, které Jakoubek v předmluvě uštědří svým kolegům akademikům. Je zřejmé, že mluví o žité realitě, která však je jen zřídka takto explicitně veřejnosti odhalována.

Výběr textů je zřetelně založený na dlouhodobém a nikoliv povrchním studiu. Lze ho jen těžko zpochybnit, nechybí zde ty nejčastěji citované práce, jako jsou *Etnické skupiny a hranice* Fredrika Bartha či *Bída primordialismu: demystifikace etnických vazeb* Jacka D. Ellera, Reeda M. Coughlana, a ani zvučná jména jako Arnold Leonard Epstein, Richard Jenkins, Abner Cohen, Max Gluckman či Rita Astuti. Editor, maje k tématu načteno a nastudováno mnohé, se navýsost důkladně dělí o své vědění s čtenářem. Bohatě na informace jsou i poznámky pod čarou, vysvětlující souvislosti a vazby jinak nesrozumitelné či neznámé. To, že předmluva sama o sobě může sloužit jako ucelená studie o pojmu etnicita a jeho pojmání v anglofonním světě, je jisté. V každém případě anotace jednotlivých textů připravené editorem napomáhají jejich pochopení a usnadňují je, čtenář se díky jeho upozorněním snáze orientuje i v tom, co je v textech nevyřčené, a přesto přítomné. Samotné vybrané texty pak vytváří další úroveň, poskytující průřezové diskurzním polem obecný přehled o pojmu. Zdánlivě chybějící kontextualizaci textů osvětluje editor na základě svého názoru, že kniha není a nemá být učebnicí, která by čtenáře seznámila se zkoumaným fenoménem stran otázek jeho vývoje, výkladových paradigmat a různých poloh diskurzu. Přesto předmluva kontext nabízí, ať už skrze pohled na

setrvalý či měnící se postoj autorů textů k pojmu etnicita představením jejich dalších prací, či seznámením čtenářů s teoretickými hledisky, kterými je etnicita v textech nahlížena. Mezi kritéria pro výběr textů, jež dají čtenářům možnost nahlédnout etnicitu, patřilo zejména uplatnění antropologické perspektivy v jejich rámci, dále pak skutečnost, že původním jazykem všech studií je angličtina, a také temporální charakter prací, které dle data svého vydání a obsahu shrnují vývoj pojmu a diskurzu, jež se k němu váže. Seznam autorů a jejich stručnou bibliografii sestavil editor do medailonků umístěných na konci knihy.

První část čítanky tvoří sedm (meta)teoretických studií, vydaných v letech 1989–1992. Je zde mimo jiné diskutována obecně přijímaná esencialita etnicity, kdy nejčastěji kladená otázka zní „Co je etnicita?“, což vede k mnoha sporům o její definici. Čtenáři je představena škála různých přístupů, z nichž lze vyvodit dílčí závěr, že etnicita není přirozená, není to přírodní fenomén, ale pracovní nástroj. Autoři tu diskutují nad pracemi a myšlenkami svých kolegů, vycházejí z nich, falzifikují je, či verifikují, v zásadě však myšlenku stále rozvíjejí, což je jev na naší akademické scéně málo vídaný. Čtenáři se tak nabízí možnost srovnání, jak různě lze chápat stejný text a jak odlišné mohou být závěry z něj vyvozené. Po přečtení první části zůstane přítomná otázka, zda je etnicita vlastností skupin, či produktem historických okolností. Přestože má smysl pouze ve vztahu, existuje jako samostatný koncept, ovšem určovat ten, který by byl pro antropologickou komparaci nevhodnější, bylo kontraproduktivní.

Část druhá obsahuje jedenáct příspěvků, týkajících se jednotlivých přístupů k tematizaci etnicity, vydaných v letech 1969–2009. V nich se etnicita představí v různých polohách – jako politický fenomén, zájem určité skupiny, emocionální aspekt identity, jako výsledek sociální situace a životních potřeb; je možné sledovat, jaký úkol plní při strukturování sociálních vztahů, jaké vytváří překážky, kdy je vnímána a preferována a kdy naopak potlačována, jaká je její analogie s přibuzenstvím a v neposlední řadě proč představuje v interakcích jednou stigma a jindy zase slouží jako nástroj či zdroj.

Třetí část knihy sestává ze šesti případových studií z let 1940–1995. V nich je možné na konkrétních případech sledovat, jak se postupně měnily úvahy o etnicitě. Přestože autoři při práci používali různé nástroje a jejich teoretická výbava zpočátku postrádala i jednotnou terminologii, zřetelně se tu projevila například síla důkladného etnografického popisu. Texty zachycují rozdíly, které se objevily při změnách zkoumaného terénu, s posunem od „tradičních společností“ ke společnostem v moderních státech. K minulosti a původu se tak jako základ etnické identity přidružilo třeba místo pobytu či způsob obživy. Je zde zřetelně rozvolnění zkoumaného fenoménu, odpovídající postupně globalizovanému světu, kdy čtenář může vnímat relativitu tvrzení dříve apriorních a dnes předstávujících jednu z alternativ.

Zásadním aktivem čítanky, v čemž se shodujeme s editorem, je především přínos textů přeložených do češtiny k udržení českého vědního diskurzu na téma etnicity. Bohatství názorů vyžaduje bohatství jazyka, co není vyjádřitelné, neexistuje. Inspirativními postoji, příměry a myšlenkami texty přímo překypují. I dnes lze brilantní argumentací proti primordiální povaze etnicity v jednom z nich zcela samozřejmě operovat v současných procesech konstruování nových vazeb v rámci Evropy. Koncept primordialismu se objevuje při stále nových příležitostech a dále slouží k obhajování neuchopitelných, prý apriorních, ale vždy afektivních vazeb.

I přes nesnadnou duševní konzumaci je tento editorský počín vítán. Umožňuje alespoň v jedné části antropologického bádání seznámení s vývojem formování dnešního postoje k etnicitě v akademickém světě a s jeho podstatou. Při čtení textů s přihlédnutím k datu jejich vydání se nelze vyhnout zamyšlení nad tím, jak minimální informace k tématu měli vědci ve stejné době v Československu, o jejich možnostech vést nějakou relevantní diskusi ani nemluvě. Zde se nabízí základ, na kterém se dá stavět, který se dá rozvíjet a bez jehož znalosti by si po vydání této publikace měl každý badatel na poli etnicity dobře rozmyslet, nakolik je s historickým, teoretickým i metodologickým kontextem pojmu etnicita seznámen. Antropologie je natolik interdisciplinární vědou, že na jeden fenomén

dokáže pohlédnout z mnoha různých perspektiv a následně vytvořit množství protikladných vysvětlení. Přesto, anebo právě proto je toto bohatství myšlenek příhodným příspěvkem pro českou společnost, která se dlouhá léta musela nuceně spokojit s černobílým viděním světa, ve kterém teorie etnosu Juliana Bromleje představovala jeden z mála dostupných i žádaných inspiračních vrcholů.

Marcela Brabačová

DOI: 10.14712/23363525.2017.31